

Lễ hội đền Lê Khôi trong đời sống văn hóa của cư dân ven biển Thạch Hà, Lộc Hà - Hà Tĩnh

ĐẶNG THỊ THUYẾT HẰNG*

Cách thành phố Hà Tĩnh chưa đến 5km nằm ở phía Đông Nam có 2 huyện Thạch Hà, Lộc Hà. Ở 2 huyện này có tới hơn 1/3 cư dân sống ở ven biển. Đời sống kinh tế của họ chủ yếu bằng nghề đánh bắt và nuôi trồng Hải sản, tuy nhiên nông nghiệp vẫn có một vai trò nhất định nhưng không phải là chính, ngoài ra còn có các ngành nghề tiểu thủ công nghiệp như: Đan lưới, đóng thuyền, làm mắm... Trước và trong những năm gần đây còn phát triển thêm dịch vụ buôn bán, họ bán những sản vật đánh bắt được từ biển, những hải sản nuôi trồng được và sản phẩm chế biến từ hải sản. Chính xuất phát từ những đặc điểm của đời sống kinh tế, trong đó nổi trội là đời sống kinh tế biển. Vì vậy việc khai thác và ứng xử với môi trường sinh thái biển đã có những nét riêng biệt biểu hiện trong đời sống văn hóa của họ như: phong tục, tập quán, lối sống, nếp sống, văn hóa ẩm thực, văn hóa ứng xử, tôn giáo, tín ngưỡng và văn hóa tín ngưỡng. Chỉ xét riêng về đời sống tín ngưỡng của cư dân nơi đây đã có nhiều nét đặc trưng riêng mang đậm màu sắc vùng biển, cửa biển. Những thần linh được tôn thờ trong tín ngưỡng dân gian, ngoài những vị thần linh là những nhân vật lịch sử như: danh tướng Lê Khôi, các vị thần

linh trong truyền thuyết như Mẫu Liễu Hạnh, các vị thần linh biển như: Cá Ông (cá Ông được thờ nhiều ở ven biển các tỉnh miền Trung như: Quảng Nam, Đà Nẵng, tuy nhiên tại vùng cửa biển Cửa Sót Thạch Hà, Lộc Hà, chúng tôi nhận thấy có những miếu thờ cá Ông), Đông Hải Đại Vương, Nam Hải Đại Vương. Từ việc nhận diện các vị thần linh trong tín ngưỡng dân gian đã xác định rõ những yếu tố có liên quan đến tín ngưỡng như: Điện thờ/cơ sở tín ngưỡng đã được biểu hiện bằng các công trình kiến trúc với tên gọi khác nhau và qui mô cũng khác nhau: Đền, đình, lăng, miếu Các nghi thức, nghi lễ và phong tục, tập quán có liên quan đến tín ngưỡng và điểm cơ bản ở đây chính là lễ hội, lễ hội được diễn ra ở các cơ sở tín ngưỡng, được coi là một nét sinh hoạt đặc thù trong đời sống văn hoá của cộng đồng cư dân. Bỏ lễ vào dịp lễ hội người dân bày tỏ những ước nguyện của mình cầu mong thần linh che chở phù hộ cho họ trong một năm được nhiều điều may mắn, đặc biệt đối với họ là có được mùa đánh bắt bội thu và nuôi trồng hải sản đạt năng suất cao. Xuất phát từ cách nhìn như vậy, bài viết tập trung giới thiệu một lễ hội tiêu biểu của cư dân ven biển Thạch Hà, Lộc Hà, tỉnh Hà Tĩnh, đó là lễ hội đền thờ Lê Khôi.

* Ths. Đặng Thị Thuý Hằng, Trường Văn hóa - Nghệ thuật Hà Tĩnh

Tuy nhiên trước khi giới thiệu về lễ hội của đền thờ Lê Khôi, chúng tôi giới thiệu khái quát vài nét về nhân vật được tưởng niệm trong lễ hội, kiến trúc đền thờ được coi là không gian thiêng diễn ra lễ hội.

* *Về nhân vật được tưởng niệm trong lễ hội*: Danh tướng Lê Khôi quê ở Thọ Xuân, Thanh Hoá, sinh thời là một danh tướng tài ba, ông từng phò tá cho ba đời vua thời nhà Lê: Lê Thái Tổ, Lê Thái Tông và Lê Nhân Tông. Năm 1418, khi Lê Lợi làm lễ tế trời xu t trận, Lê Khôi đã có mặt và được xếp vào đội quân tinh nhuệ của nghĩa quân Lam Sơn và lập được nhiều công lao to lớn trong cuộc kháng chiến chống giặc Minh xâm lược. Ông được triều đình ban thưởng, khắc tên ông đứng vị trí thứ 16 trong 93 vị khai quốc công thần và được ban tước Đình Thượng Hầu. Danh tướng Lê Khôi còn có công tr n thủ Nghệ An, khi ông làm việc ở Nghệ An chính sự công minh, mọi việc đâu vào đ y, mùa màng bội thu người dân càng tin cậy và ph n khởi. Ông đặc biệt chú trọng đến nông nghiệp, khai phá đ t hoang, đắp đê để phòng thiên tai, lũ lụt.

Một công lao lớn của danh tướng Lê Khôi đã được ghi nhận đó là công cuộc bình Chiêm và đã lập được nhiều chiến công lớn. Tin thắng trận về tới kinh đô, nhưng không may trên đường về danh tướng Lê Khôi đã bị bệnh nặng, ông đã m t ở chân núi Long Ngâm, cửa biển Nam Giới thuộc làng Kim Đôi, Hà Hoàng cũ (nay là xã Thạch Kim, huyện Lộc Hà). Để ghi nhớ công lao của một danh tướng, triều đình đã truy tặng chức Nhập nội đô đốc cho Lê Khôi. Đồng thời sai quan Hữu Ty vào tận nơi ông m t làm lễ an táng, cúng tế, phong thần và cho dựng đền thờ trước lăng mộ.

* *Về kiến trúc đền thờ Lê Khôi/nơi diễn ra lễ hội*: đền Lê Khôi được bố trí ở nơi sơn thuỷ hữu tình, vị thế đẹp, hướng đền hợp cả bốn mặt, rừng cây bao quanh

um tùm, cổ kính làm tăng thêm vẻ linh thiêng, nhưng đầy ch t thơ và lãng mạn. Quy mô của ngôi đền lúc được xây dựng thì không có nguồn tài liệu nào ghi chép lại, nhưng hiện trạng của đền thờ hiện nay còn nhiều đơn nguyên kiến trúc kết hợp với nhau tạo thành một tổng thể kiến trúc bố trí chải dài từ chân núi đến đỉnh núi gồm ba khu vực:

- Khu vực 1: Là những công trình kiến trúc trải dài từ chân núi lên đỉnh núi, bao gồm: Cổng đền/nghi môn với 23 bậc tam c p, có miếu thờ bà chúa núi.

- Khu vực II: là những công tình kiến trúc chính được xây dựng trên đỉnh núi, đỉnh núi là một không gian bằng phẳng đủ để xây dựng những công tình kiến trúc cần thiết cho việc thờ cúng. Khu vực này gồm ba toà nhà: Thượng điện, trung điện, hạ điện được xây dựng nối tiếp nhau theo kiểu trùng thiềm điệp ốc. Đáng kể nh t là ở toà trung điện có nhiều mảng chạm khắc độc đáo mang phong cách nghệ thuật thời Hậu Lê. Các mảng chạm công phu tinh xảo với các đề tài: Tùng lộc, rồng ổ, cá chép, cá chép hoá rồng, cá chép cắn đuôi rồng trong tư thế đuổi nhau, mảng chạm kéo dài toàn bộ xà hạ của toà trung điện. Ngoài ra, còn có những hình chạm sóng nước, phượng bay, phượng ngậm hoa sen, phượng hàm thư, lưỡng long tranh châu, vũ nữ cưỡi hạc, long mã, tứ linh, đặc biệt ở đây có các mảng chạm khắc trang trí thể hiện các đề tài gắn với đạo giáo như: Tiên ăn đào, tiên đánh cờ. Những mảng chạm thể hiện nét đặc trưng của đời sống văn hoá nơi đây như: núi, sóng nước, nhà ở dân gian. Đặc biệt, ở gian trái của toà trung điện có bắt gặp một mảng chạm vị tướng cưỡi ngựa oai phong, ngựa trong tư thế phi nước đại, vị tướng mặc áo giáp nằm rạp người về phía trước, đầu đội mũ tay cầm kiếm xông trận, phải chăng đây chính là hình tượng của danh tướng Lê Khôi mà các nghệ nhân xưa muốn gửi lại

cho hậu thế mai sau.

-Khu vực III: đây là khu lăng mộ của danh tướng, nằm phía sau cụm kiến trúc chính, tiếp giáp với sườn núi, nơi đây vào dịp lễ hội cộng đồng cư dân đến thắp hương để tưởng nhớ tới công lao của ngài.

* *Lễ hội đền thờ Lê Khôi*: ở Hà Tĩnh, lễ hội đền Lê Khôi và lễ hội Chùa Hương Tích là hai lễ hội lớn, thu hút được nhiều du khách các nơi đến tham dự. Nhưng ở lễ hội đền Lê Khôi chúng ta có thể nhận ra những nét sinh hoạt văn hóa của cư dân vùng ven biển Thạch Hà, Lộc Hà, Hà Tĩnh. Đây là một hình thức sinh hoạt văn hóa dân gian tổng hợp của cư dân, lễ hội diễn ra trong 3 ngày từ mồng 1 đến mồng 3 tháng 5 âm lịch hàng năm, nhưng trên thực tế lễ hội tổ chức 3 năm một lần với qui mô lớn được gọi là chính hội, còn hàng năm tổ chức hội lệ. Vào những năm tổ chức chính hội, ngư dân và cư dân trong vùng tham gia lễ hội với một tinh thần đặc biệt. Vào đêm mồng 2 tháng 5 trên núi dưới biển đông vui nhộn nhịp: ở trên núi, người dân tập trung từng nhóm, từng gia đình làm lán trại nghỉ lại trên núi tổ chức hát ví dặm, hát chầu văn, họ đốt lửa, thắp nến, thắp đèn trên núi, tạo nên một không gian linh thiêng, huyền ảo; ở dưới biển trên thuyền ngư dân cũng đốt nến, thắp đèn sáng rực hát ví dặm, hát chầu văn hoà cùng cư dân trên núi. Ngày diễn ra lễ hội chính là ngày kỵ của danh tướng Lê Khôi được thờ tại đền, Ngài hóa vào ngày Mồng 3 tháng 5(âl).

Các nghi lễ, cách thức tổ chức lễ hội ở đền Lê Khôi vừa mang hơi thở của yếu tố văn hóa dân tộc, vừa chứa đựng yếu tố văn hóa biển, văn hóa địa phương, có thể nhận diện qua nghi lễ cúng Hà Bá, lễ rước thuyền, phối hợp tổ chức cúng lễ ở miếu thờ cá Ông nằm trong không gian văn hoá của đền thờ Lê Khôi. ở phần nghi lễ của lễ hội đền Lê Khôi gồm có: Lễ Sái Tảo, lễ Mộc Dục, lễ Khai hội, lễ rước, lễ cáo

yết/đại tế, đại tế diễn ra vào ngày mồng 2 tháng 5 âm lịch.

- *Lễ Sái Tảo*: nghi lễ này được diễn ra vào ngày 30 tháng 4 âm lịch hàng năm, để thực hiện nghi lễ này ban tổ chức chuẩn bị 05 coi trâu, hương, rượu, hoa đặt ở năm nơi, thượng điện, trung điện và hạ điện, lăng mộ và miếu thờ bà chúa núi. Nghi lễ này có ý nghĩa là mời đức thánh cùng nhị vị phối thờ rời vị trí để bao sái đồ thờ, quét dọn trong và ngoài đền, xong mọi việc lại kh n mời các vị thần linh vào an tọa.

- *Lễ Mộc Dục*: Nghi lễ được thực hiện vào chiều ngày 30 tháng 4 âm lịch, nghi lễ này kéo dài khoảng 3 tiếng, lễ vật dâng cúng bao gồm 05 coi trâu đặt ở 5 nơi thờ như ở lễ sái tảo. Lễ Mộc dục được tiến hành như sau: Ban nghi lễ chuẩn bị 1,5m vải đỏ mới, chuẩn bị nước, nước được 1 y ở khe núi Long Ngâm được gọi là khe Hau Hau, nước 1 y về được sắc cùng với ngũ vị để có vị thơm. Những người được tham gia vào nghi lễ này, 1 y vải đỏ chia làm 3 phần rồi ngâm vải trong nước ngũ vị hương, 1 y khăn sạch lau cố định ở 3 phần của tượng. Làm như vậy người ta gọi là dội tượng, theo qui định 3 người làm nhiệm vụ dội tượng phải là thành viên trong Ban nghi lễ, trước khi vào thực hành nghi lễ 3 thành viên đó phải xin phép nhận được sự đồng ý của Đức thánh Đại vương bằng cách xin quẻ âm dương, chỉ khi nào ngài đồng ý mới được thực hiện. Điều đặc biệt ở đây là những mảnh vải sau khi lau tượng Ban nghi lễ giữ lại một phần trong đền để ban phát cho ngư dân mỗi khi ra khơi đánh cá người ta coi đó như lá bùa hộ mệnh của Đức Thánh ban cho. Ngoài ra Ban nghi lễ còn chia cho mỗi gia đình ngư dân một mảnh vải nhỏ để làm d u bùa ở mũi thuyền. Đối với ngư dân coi đó là vật may, là biểu hiện sự che chở của Đức thánh Lê Khôi cho thuyền của gia đình mình với hy vọng khi ra khơi thuyền của họ sẽ được an toàn gặp nhiều may

mắm/đánh được nhiều tôm cá. Hiện tượng này có thể coi là một nét đặc trưng để nhận diện vai trò của Đức thánh Lê Khôi trong đời sống văn hoá của ngư dân vùng biển Thạch Hà, Lộc Hà, Hà Tĩnh.

- Lễ khai hội: Nghi lễ được diễn ra vào 8 giờ sáng mùng 1 tháng 5. Ban nghi lễ chuẩn bị một mâm xôi gà dâng lên Đức thánh xin được khai hội đồng thời báo với Ngài về kế hoạch lễ rước.

- Lễ rước: Nghi lễ này được diễn ra vào 7 giờ sáng ngày mùng 2 tháng 5, kéo dài thời gian nh t, thu hút sự quan tâm tham gia của nhiều người thuộc ba xã: Mai Phụ, Thạch Kim, Thạch Bàn, đó là những xã cùng thờ danh tướng Lê Khôi. Chính vì vậy lễ hội đền Lê Khôi có quy mô lớn, đó là lễ hội liên xã, thậm chí được coi là lễ hội vùng. Số người tham gia đoàn rước r t đông, riêng việc bố trí các thành viên trong đoàn rước đã có tới 150 người, ngoài ra còn có du khách và ngư dân đi trên thuyền của gia đình ngư dân. Thuyền tham gia trong đoàn rước có năm lên tới 20-30 thuyền. Trên thuyền có kiệu rước, thuyền rước được trang trí kiệu thuyền rồng, cờ hoa lộng lẫy, trên đoàn rước có đội nhạc, có múa sư tử. Vào 10 giờ ngày mùng 2 tháng 5 đoàn thuyền rước về đến cổng đền chính, các thuyền rước bơi dạo ba vòng trước cổng đền thờ chính rồi cập bến trước cổng đền thờ Thánh mẫu (cách đền thờ Lê Khôi 500m). Từ đền thờ Thánh mẫu đoàn rước rước kiệu về đền Lê Khôi để thực hành nghi lễ tế thần.

- Lễ Yết (lễ tế thần): Khi lễ rước về đến đền chính trên đỉnh Long Ngâm cũng là lúc Ban lễ nghi làm lễ Yết (lễ tế), lễ này kéo dài trong 3 giờ, lễ vật dâng cúng bao gồm: hương, hoa, đăng, trà, quả, và một mâm cơm để cúng. Trong mâm cơm bao giờ cũng có một đĩa cá rán với nước mắm (hoặc thịt luộc với nước mắm) đó là những sản vật gắn với đời sống của người dân vùng biển. Cá và nước mắm là nguồn thực

phẩm được chế biến từ bàn tay lao động của cư dân vùng sông nước nơi đây, sản phẩm này cũng là thành quả lao động của cư dân vùng Cửa Sót dâng lên tế Đức Thánh trong ngày lễ hội. Bởi mục đích của việc tạo ra lễ vật trước hết là để dâng mời thần linh, sau nữa là để cáo trình việc làm ăn của dân làng trong vùng.

- Phần hội: Sau phần lễ và đan xen trong các phần lễ là phần hội. Phần hội ở đền Lê Khôi r t phong phú và đa dạng, kéo dài suốt 3 ngày đêm, có nhiều nét đặc trưng riêng biệt gắn với đặc điểm sinh hoạt văn hóa của ngư dân vùng này. Trong lễ hội xưa có những trò chơi trò diễn như: Đua thuyền, đi cà kheo, hát ví dặm, hát chầu văn. Cuộc thi bơi thuyền được tổ chức vào sáng ngày mùng 1 tháng 5 và được tiến hành ở cửa biển Cửa Sót ngay trước đền. Tham gia cuộc thi không chỉ có người dân vùng biển Cửa Sót mà còn có cư dân các xã lân cận cùng tham gia, do đó số thuyền tham gia vào cuộc thi không ổn định, những năm có nhiều thuyền thì phải tổ chức thành 2-3 tốp đua. Vào dịp lễ hội thuyền dự hội đua neo chặt cửa sông biển. Những thuyền tham gia cuộc thi được trang trí kiệu thuyền rồng, mỗi thuyền có 17 người, 14 tay chèo, một người cầm lái, một người chỉ huy, một người bắt nhịp, các tay chèo đóng khố mình trần. Người ta thả hai chiếc phao cắm cờ tiêu cách nhau 700-800m để giới hạn đường bơi, các thuyền thi phải bơi 3 vòng qua các điểm này, thuyền nào về trước sẽ đoạt giải nh t trong cuộc thi. Khi đoàn thuyền bơi người đứng xem trên bờ, dưới nước reo hò cổ vũ, động viên náo nhiệt, đây thực sự là một sinh hoạt văn hoá đặc thù của cộng đồng cư dân vùng sông biển. Ngoài hội thi bơi thuyền rồng còn có hội thi bơi thuyền nan (thuyền thúng), đây là cuộc thi đòi hỏi người tham dự phải có kỹ thuật, kỹ năng đi biển. Trên mỗi thuyền thúng tham gia trong cuộc thi

chỉ có một người, không tay chèo mà chỉ dùng sức mạnh toàn thân để lác đẩy thuyền đi. Tuy nhiên, cuộc thi thuyền thúng không phải năm nào cũng tổ chức, việc không tổ chức được cuộc thi này phụ thuộc vào nhiều yếu tố, trong đó có yếu tố thuộc về nhu cầu của cộng đồng và cũng có một yếu tố là do điều kiện của biển không thuận lợi cho việc tổ chức cuộc thi. Số người tham gia cuộc thi thuyền thúng không đông như đua thuyền rồng và quãng đường trong cuộc thi này cũng không dài như cuộc đua trên. Có thể nhận thấy, thuyền thúng là một phương tiện mà ngư dân biển thường sử dụng để đi câu Hải sản gần bờ và chủ yếu là câu mực, chính bằng phương tiện này đã mang lại một nguồn hải sản quý giá cho người dân, góp phần nâng cao đời sống kinh tế của ngư dân nơi đây, đồng thời cũng tạo ra sự đa dạng trong đánh bắt hải sản của cư dân vùng biển Lộc Hà, Thạch Hà, Hà Tĩnh. Trong phần hội của lễ hội đền Lê Khôi còn có cuộc thi đi cà kheo, đi cà kheo là một nét sinh hoạt văn hoá đặc trưng của cư dân ven biển, người tham gia cuộc thi cần phải có kỹ năng đi kheo và đôi mắt phải có bản lĩnh đứng trước biển. Những đôi kheo được làm bằng tre nhưng điều quan trọng ở đây phải chọn được những cây tre nhỏ vừa phải/dần gian gọi là cây tre đực, đặc, không rỗng ruột, tay tre phải chắc, đảm bảo an toàn cho người đi kheo. Cuộc thi đi cà kheo không tổ chức được hàng năm, thường được tổ chức vào những năm chính hội. Nhìn chung những năm gần đây, việc tổ chức thi thuyền thúng và đi cà kheo không được tổ chức thường xuyên. Tuy nhiên bên cạnh những yếu tố truyền thống, trong lễ hội còn tổ chức các trò chơi mang tính thời đại như: hội thi bóng chuyền bãi biển được tổ chức hàng năm, số đội bóng tham gia rất đông, có năm ít nhất khoảng 10 đội, đây cũng là nét sinh hoạt văn hoá thu hút được nhiều

người dân quan tâm, đặc biệt là thế hệ trẻ hiện nay. Hiện tượng này có thể nhìn nhận trên quan điểm bảo tồn và thích nghi, bảo tồn và phát triển, phần hội của lễ hội đền Lê Khôi ngày nay đã mang hơi thở của cuộc sống hiện đại, những hoạt động văn nghệ đã sử dụng các phương tiện âm thanh, ánh sáng với những ca từ mới, đáp ứng được nhu cầu của đông đảo quần chúng dự hội. Nhìn tổng thể lễ hội đền Lê Khôi là lễ hội vừa mang tính truyền thống lại vừa mang tính hiện đại, lễ hội được tổ chức với quy mô lớn, là một hoạt động văn hóa mang tính cộng đồng làng xã, là điểm hội tụ, giao lưu và phát triển cả về giá trị vật chất và tinh thần của cư dân vùng biển Cửa Sót và các vùng lân cận. Lễ hội đã tạo ra nguồn mạch văn hóa, một dòng chảy văn hoá không ngừng được bảo tồn và bồi đắp.

Thực tiễn hiện nay ở Hà Tĩnh đã và đang phục hồi một số lễ hội truyền thống, trong đó lễ hội đền Lê Khôi. Lễ hội này được đánh giá là một lễ hội có qui mô lớn, có ảnh hưởng khá sâu sắc trong đời sống văn hoá, không chỉ đối với cư dân ven biển Thạch Hà, Lộc Hà mà còn có ảnh hưởng đến đời sống văn hoá của cư dân các vùng lân cận. Đến với lễ hội đền Lê Khôi giúp chúng ta hiểu rõ những nét sinh hoạt văn hóa của cộng đồng cư dân ven biển nói riêng và qua đó phần nào hiểu được đặc điểm tính cách của con người Việt Nam nói chung, đó là truyền thống uống nước nhớ nguồn, ăn quả nhớ kẻ trồng cây, tôn vinh những người có công với dân với nước trong lịch sử, trong trường hợp cụ thể này đó chính là danh tướng Lê Khôi - một người có công lao to lớn trong cuộc kháng chiến chống giặc Minh, bình Chiêm để bảo vệ bờ cõi. Lễ hội đền thờ Lê Khôi là dịp để cộng đồng tưởng nhớ và tôn vinh công lao của ngài, đây là một nét đẹp văn hoá cần được bảo tồn và phát huy trong cuộc sống hiện đại./.